

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ І КУЛЬТУРНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ НА СХІДНОМУ КОРДОНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК: 327.39 (4)

© Алла Киридон, Сергій Троян
(м. Київ)

ПРОБЛЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Соціокультурні процеси в сучасній Європі актуалізували проблему ідентичності. Відбувається активна дискусія в наукових колах щодо сучасного і майбутнього європейської ідентичності. Більшість дослідників вважають, що сьогодні ще не існує єдиної колективної європейської ідентичності, яка замінює собою національні ідентичності країн-членів Європейського Союзу.

Ключові слова: Європа, Європейський Союз, ідентичність, європейська ідентичність, науковий дискурс.

Kyrydon Alla, Troian Serhiy. The problem of European identity in modern scientific discourse. Social and cultural processes in modern Europe actualized the problem of identity. In the scientific community there is an active debate on current and future European identity. Most researchers believe that even today there is no single collective European identity that supersedes national identities of the Member States of the European Union.

Keywords: Europe, European Union, identity, European identity, academic discourse.

Alla Kiridon, Serhii Troian. Identitatea europeană în discursul științific actual. Procesele sociale și culturale din Europa modernă au actualizat problema identității. Există o dezbatere activă în comunitatea științifică cu privire la identitatea europeană. Cei mai mulți cercetători cred că și în ziua de astăzi nu există o identitate europeană colectivă, unică care ar înlocui identitatea națională a statelor membre ale Uniunii Europene.

Сувинте чеіе: Европа, Uniunea Europeană, ідентитате, ідентитате europeană, discurs științific.

В сучасних умовах еволюції міжнародних процесів відбувається як інтеграція і глобалізація світової політичної системи, так і внутрішня трансформація національних держав з точки зору переосмислення традиційних концептів національної ідентичності та громадянства. Ця тенденція реалізується в явищах нівелювання кордонів між національними державами, зростання рівня людської мобільності, збільшення кількості та посилення впливовості національних меншин у різних країнах світу. В результаті такі оціночно-змістовні характеристики як етнос, народ, нація все більше «розмиваються», а реальний онтологічний статус цих спільнот постійно піддається сумніву. Належність індивіда до тієї чи іншої групи визначається, в першу чергу, його ставленням до однієї або односторонньо декількох з них. Часом дуже важко визначити до якої спільноти належить особа, а тим більше встановити чіткі межі внутрішньої однорід-

ності даної соціальної структури. Мова йде передовсім про те, що взаємозалежність сучасного світу, руйнування традиційних імперативів «класичної» геополітики, поступове стирання кордонів між державами, культурна динаміка, активізація комунікацій, зміни структури європейського простору та принципів функціонування соціальних спільнот вимагають переосмислення політичних та соціокультурних процесів у сучасній Європі.

Однією з найскладніших у сучасному науковому дискурсивному просторі є проблема ідентичності, індивідуального і колективного ментального вибору. Ця проблема, за твердженням німецького дослідника І. Ноймана, – «не даність, а відношення, яке постійно формується та реформується в межах певного дискурсу»¹. Маркери ідентичності рухливі, вони обумовлюються безліччю чинників. Такими чинниками є географія культурних ареалів, історичні кордони соціополітичних утворень, маргіналізація, або націоналізація суспільства, трансформації в будь-якому елементі соціокультурної системи тощо². Ми свідомі того, що питання щодо існування загальноєвропейської ідентичності залишається невирішеним або, принаймні, доволі дискусійним, поділяючи наукову спільноту на єврооптимістів (висловлюються на користь існування європейської ідентичності) та євроскептиків (заперечують її існування).

Дискусію щодо проблем європейської ідентичності актуалізують такі процеси:

- розвиток світової та регіональної інтеграції та економічної глобалізації, посилення ролі трансекономічних корпорацій на світовій арені ліквідує кордони між окремими національними державами, відтак відбувається руйнація жорстко визначених міждержавних кордонів;

- змінилась природа, структура й форма модерних держав, нездатність національних держав самостійно вирішувати проблеми глобального масштабу та значення (регулювання економіки, боротьба проти тероризму та морського піратства, захист прав людини тощо).

- поширились нові види й умови комунікації різних рівнів (держав і громадян);

- видозмінюється динаміка національних і політичних систем;

- виникла потреба осмислення й переосмислення реальної дійсності;

- спостерігається невпинне зростання рівня масових міграцій людей, відтак трансформується поняття «чужого»;

- зазнав змін характер цивілізаційних загроз тощо.

Показовим видається той факт, що на початковому етапі досліджень проблеми європейської ідентичності превалювало зацікавлення підґрунтям її формування та стратегіями розвитку, але в подальшому виокремлюється критичний напрям в оцінці самого феномену з акцентом на кризових явищах процесу або наголошенні міфічності проекту. Так, Роберт Швед зазначає: «Багато дослідників, для яких реальність Європи як континенту й простору культурної і політичної спільноти є безсумнівною, водночас вважають, що європейська ідентичність є фікцією»³. Українська дослідниця Н. Пелагеша пояснює подібне розмежування поглядів намаганням авторів з'ясувати, «чи перейшли процеси євроінтеграції ту межу, за якою з далеких для пересічної людини міждержавних відносин вони перетворюються на частину її життя, впливаючи на свідомість, світогляд та життєву позицію». При цьому авторка підкреслює: «Ідея Європи концептуалізується через ідентичність»⁴.

Актуалізація порушеної проблеми вимагає поглибленого аналізу шереху аспектів, які в сукупності становлять концентроване поле, в сплетінні якого знаходиться ядро конструювання ідентичності, а в контексті задекларованої теми мова йде про уможливлення формування/збереження регіональної ідентичності в умовах космополітизації Європи: проблема ідентичності та поняття європейської ідентичності; космополітична Європа; гомогенність і розмаїття культур, їх конфлікт чи взаємодія; космополітизм і європейська культурна криза, криза ціннісних орієнтацій; пошук нової системи зв'язків; зустріч з «іншим» (свій-чужий-інший), формування «нової регіональної ідентичності» тощо.

У контексті впливу процесів «космополітизації Європи» на зміну її ментальної/ідентичної карти (палітри) слід зауважити, що історіографічне осмислення проблеми космополітизму започаткували західні дослідники (Д. Арчібугі, У. Бек, Дж. Деланті, Р. Робертсон, Д. Хелд та ін.), вибудовуючи власне потрактування ідеї та її аргументацію. Зокрема, Дж. Деланті під ідеєю космополітичної Європи розуміє не стільки протилежність ідеї «національної Європи», скільки тотожність ідеї «глобалізованої Європи», яка відіграє сьогодні чи не найважливішу роль у світі, репрезентованої інтернаціоналістичним Європейським Союзом (ЄС)⁵. Італійський дослідник Д. Арчібугі визначає сучасний ЄС як «лабораторію космополітичної демократії»⁶. Р. Робертсон досліджує особливості впливу глобалізаційних процесів на національні та релігійні ідентичності народів. Німецький соціолог і політичний філософ, професор Мюнхенського університету й Лондонської школи економіки У. Бек обґрунтовує концепцію «космополітичної Європи», розглядаючи космополітизацію як внутрішню глобалізацію, що здійснюється всередині національних суспільств. Доречно зауважити, що

переважна більшість дослідників тлумачить космополітизм як ідеологію так званого «світового громадянства»⁷.

У. Бек пропонує один із можливих варіантів процесу творення спільноєвропейського соціокультурного простору – концепцію космополітичної Європи. Схарактеризуємо в найзагальніших рисах основні компоненти концепції космополітизму У. Бека. На відміну від модерністів – представників старої школи (які вважають, що лише всеосяжний національний проект, зцементований мовою, військовою службою й патріотизмом, сприяє просуванню й забезпеченню соціальної інтеграції), дослідник підкреслює, що «з поширенням космополітизму національно-національні відносини змінюються національно-глобальними й глобально-глобальними»⁸. Наразі автор зазначає, що термін «космополітична Європа» можна розуміти саме в сенсі заперечення територіально-соціальної онтології, спрямованої на блокування всіх шляхів до майбутнього⁹.

При розгляді космополітичного проекту логічним видається акцент на двох умовних площинах – зовнішній, яка формується під впливом світових інтеграційних та глобалізаційних процесів, та внутрішній, пов'язаній з глибинними структурними й свідомісними трансформаціями. З огляду на це німецький соціолог акцентує увагу на необхідності врахування «внутрішньої космополітизації Європи»¹⁰ та зауважує розгортання космополітизації як на мікрорівні (життеустрій, форми діяльності й повсякдення суспільних інститутів (школ, районів проживання), так і на макрорівні (не лише через посередництво глобального ринку, але й всередині мережі міжнародних і національних інститутів)¹¹. У цих умовах неминує постає питання щодо нових вимірів регіональних ідентичностей.

Дослідник практично урівнює європеїзацію й космополітизацію, підкреслюючи неухильне просування процесу, який, на думку У. Бека, зупинити неможливо. Відповідно, сучасна європейська ідентичність з точки зору її конструювання може будуватися як ідентичність космополітична, яка неминує рефлексувати на процеси глобалізованого світу. Німецький дослідник вважає, що майбутня Європа – це Європа космополітична, яка «веде моральну, політичну, економічну й історичну боротьбу за примирення».

На думку У. Бека, новою ідеєю після комунізму та неолібералізму в умовах глобалізації має розвинути саме ідея космополітизму. Сутністю останньої є заперечення існування людства як поліетнічної та багатонаціональної цілісності й перетворення його в доволі невиразно-одноманітне, як співіснування та взаємодія численних ідентичностей. Відповідно до космополітичної парадигми, сучасне суспільство вступило у процес формування єдиної планетарної організації, де окремі країни та народи втрачають статус автономних самодостатніх одиниць, водночас втрачається устійнена

визначеність, сталість, однозначність, розмивається соціально-групова ідентичність.

З-поміж рис космополітизації У. Бек виокремлює такі: 1) імпорт і експорт продуктів культури; 2) подвійне громадянство (правова база й офіційна практика щодо мігрантів і осіб, що претендують на притулок тощо); 3) політичне представництво (яким чином різноманітні етнічні групи представлені в національних центрах влади); 4) мова (хто й скількома мовами володіє); 5) мобільність (міграційні процеси); 6) шляхи комунікацій (телекомунікації, Інтернет тощо); 7) подорожі; 8) рівень активності транснаціональних організацій та ініціатив (напр., участь в акціях «Грінпісу», «Міжнародної амністії» тощо); 9) процеси в світі міжнародної злочинності; 10) транснаціональні форми життя (общини різних діаспор, кількість і характер транснаціональних шлюбів); 11) транснаціональні повідомлення (напр., військові репортажі по телебаченню, під впливом яких змінюється погляд на речі); 12) екологічні кризи та ін.¹² Прикметною рисою європейського проекту У. Бек вважає «радикальну відкритість»¹³ з огляду на посилення транснаціональних зв'язків й зобов'язань. Відтак, підкреслює автор, «в умовах ХХІ ст. більше не існує замкнутого простору, який має назву «Християнський Захід... Європа стає відкритою мережею з рухливими кордонами, де все зовнішнє вже існує зсередини»¹⁴.

Водночас німецький дослідник усвідомлює складність і суперечливість морально-етичних, правових, політичних процесів, підкреслюючи: «Космополітичність Європи передбачає регулярне переоцінювання власного шляху ... Космополітична Європа пориває з власною історією, але нею ж і підживлюється; вона *самокритично* експериментує... Йдеться про свідому модернізацію Європи, коли підлягають обговоренню принципи, кордони й основоположні ідеї національної політики й суспільства»¹⁵. При цьому дослідник наголошує, що «космополітична Європа може реалізуватись тільки через заперечення, тобто шляхом радикальної самокритики сучасних уявлень про політику й державу»¹⁶.

Виокремлення основних складових концепції космополітичної Європи У. Бека дає підґрунтя для подальших міркувань щодо дискусійної за характером проблеми формування наднаціональної ідентичності. При цьому авторка свідомо того, що процес формування європейської ідентичності є складним і неоднозначним з огляду на еволюцію етнічних, географічних, соціокультурних, політичних та інших складових. Зауважимо, що йдеться про європейську ідентичність, яка постає як колективна ідентичність усередині спільноти, сформованої в межах кордонів ЄС, що покликана легітимувати існування наднаціонального інституту «Європейський Союз» для громадян – країн-членів спільноти. Прикметним видається твердження американського дослідника С. Гантінгтона щодо європейської ідентичності. Наголошуючи на гло-

бальній кризі ідентичності й появі нових її вимірів, він зазначив, що «найчіткіше виникнення нової, «наднаціональної» ідентичності увиразнилося в Європі; при цьому воно сприяло подальшому зуженню ідентичності у багатьох європейських народів: шотландці все рідше ототожнюють себе з Британією, однак охоче зараховують себе до європейців – тобто ідентичність шотландська виростає з ідентичності європейської. Те ж саме вірно для ломбардів, каталонців та інших наднаціональних меншин»¹⁷.

Аналізуючи феномен наднаціональної європейської ідентичності, Т. Панченко розглядає її як один із рівнів просторово-територіальної ідентифікації, що співіснує з національною, регіональною і локальною ідентичностями. При цьому автор зауважує, що у сучасній політологічній літературі поняттям «просторово-територіальна ідентичність» охоплюється комплекс колективних ідентифікацій, що мають у своїй основі просторові ознаки¹⁸. Територіальна ідентичність, як вияв колективної ідентичності, передбачає стійку й послідовну тотожність між членами однієї групи (територіальної спільноти) з об'єктивними характеристиками, рисами, які усвідомлюються, відчуються суб'єктивно в контексті власного досвіду, історичної пам'яті¹⁹. В ідеалі вона виявляється у солідарності, спільних цінностях, уявленнях про справедливе, способі мислення (або самосвідомості) та колективних діях (спільних зразках і стандартах поведінки). Оскільки територіальні ідентичності часто бувають подвійними чи ситуативними й людині важко визначитися, ціннісним пріоритетам якої спільноти віддає перевагу, не всі зазначені умови виявляються чинними для певного рівня просторово-територіальної ідентифікації²⁰.

Територіальна ідентичність кожного рівня, як вияв колективної ідентичності, містить у собі три компоненти: когнітивний, емоційно-афективний та інструментальний²¹. *Когнітивний компонент* є набором об'єктивних і стійких ознак, із якими ототожнює себе індивід і спільнота, процес і результат самокатегоризації розуміння людиною себе в термінах співвідношення з певною соціальною групою. Він вимагає певних знань про свою та суміжні територіальні спільноти, щоб «свою» спільноту можна було обмежити від «інших». Відтак когнітивний компонент ідентичності часто визначається бінарною логікою «ми-вони» та ґрунтується на протиставленні «своїї» спільноти «іншим». Другий компонент – *емоційно-афективний* – виступає суб'єктивним способом сприйняття та обґрунтування когнітивного компонента. Йдеться про певний набір емоцій відносно своєї територіальної спільноти. Третій компонент – *інструментальний (поведінково-регулятивний)* – складає основу для соціально-політичної мобілізації населення й колективної діяльності. Він виявляється від готовності розділяти практики, що прийняті у співтоваристві, до зобов'язань здійснювати вчинки з урахуванням цінностей, що поділяє дана група.

Саме інструментальний компонент ідентичності, розвиток якого стає можливим тільки на основі двох перших, формує політичну культуру певної територіальної спільноти.

На наш погляд, необхідно акцентувати увагу на тому, що виокремлення «нової регіональної ідентичності» має подвійне конституювання: на макрорівні йдеться про регіон, уособленням якого є територія Європейського Союзу, а на мікрорівні – увиразнення регіонів всередині самого ЄС. Отже, європейська інтеграція має подвійну природу: з одного боку, активізація міждержавної кооперації й регіональної інтеграції; з іншого, подальший внутрішній розвиток ЄС все більше відбувається під впливом концепції «Європи регіонів». Остання надає особливого значення політико-правовому та адміністративному самовизначенню потужних етнічних спільнот. Традиційна модель унітарної держави, держави-нації знаходиться в глибокій кризі²². З огляду на зазначене, європейська ідентичність виступає вищим і порівняно новим ланцюгом системи ідентифікаційних практик людини. Оскільки функція ідентичності – в легітимації тих чи інших інститутів, наднаціональні утворення мають створити власну ідентичність, яка має легітимізувати їх серед громадян країн-членів. Наразі, як підкреслює Н. Пеллагеша: «Громадянин тепер має ідентифікувати себе не тільки з власною державою, а і з національним утворенням, до якого входить держава, де він мешкає»²³. Тобто крім національної, у громадянина має з'явитися ще одна колективна ідентичність – наднаціональна. Отже, метою побудови наднаціональної ідентичності є реконфігурація національних ідентичностей, зміна в системі ідентичностей пересічних громадян, перетворення змістів «Я» та «Інший» у такий спосіб, який би збігався з цілями побудови цих наддержавних інститутів²⁴.

Нині Європейський Союз вирізняється полікультурним характером, «являючи собою симбіоз традицій, вірувань, світоглядів, форм життєвого досвіду, що перетинаються і співіснують у його межах»²⁵. За цих умов одночасно з процесами диференціації наростають інтегративні процеси, певною мірою нівелюються національні відмінності в культурі. Результатом є феномен маргінальності, коли людина не може з усією визначеністю віднести себе до конкретної культури²⁶. Населення ЄС є гетерогенним: його складають люди, що спілкуються різними мовами, мають різні традиції, сповідують різні релігії, мають різну національну приналежність. Жодна з держав європейської спільноти не є повністю однорідною, хоча може виступати більш або менш гомогенною. Відтак європейська ідентичність пов'язана не гомогенністю, а розмаїттям культур.

Відбувається процес акультурації, який обумовлює трансформацію ключових маркерів. Зокрема, одним із ціннісних орієнтирів Європи є релігійний чинник. Так, Франція стала однією з найбільших «мусульманських» країн Європи. У країні з насе-

ленням близько 59 мільйонів за різними оцінками проживає 4-5 мільйонів мусульман. За чисельністю вони складають другу (після католиків) релігійну групу, випереджаючи протестантів та іудеїв. Приблизно дві третини мусульманського населення Франції складають іноземці – представники 123 країн світу. Перетворення ісламу у другу релігію Франції ознаменувалося не тільки формуванням розвиненої ісламської інфраструктури у вигляді мечетей, релігійних асоціацій, ісламських м'ясних лавок і книжкових магазинів, мусульманських цвинтарів і т.д. Перед Францією гостро постало питання про статус ісламу в державі²⁷. Але варто зауважити, що «етноконтатна ситуація об'єднує як мінімум дві групові позиції, кожна з яких ґрунтується на власному соціокультурному досвіді, але кристалізується та розвивається не сама по собі, а в контексті міжгрупової взаємодії»²⁸.

Британський суспільствознавець, класик студій з теорій націй і націоналізму Е. Сміт зазначив, що особливості європейської культури – спадщина римського права, юдео-християнська етика, ренесансний гуманізм та індивідуалізм, просвітницький раціоналізм і наука, мистецький і класицизм і романтизм, а передусім – традиції громадянських прав і демократії, що виникли в різні періоди і в різних місцях континенту, – створили спільну європейську культурну спадщину і сформували унікальний культурний простір, що переступив національні кордони і пов'язав різні національні культури спільними мотивами і традиціями. Таким чином протягом сторіч, незважаючи на численні розколи й відступи, мало-помалу сформувалась родина культур, що поділяли багато спільних елементів. «Це не запланована «єдність у розмаїтті», така люба офіційним прихильникам європейства, а багата споконвічна *mélange*, суміш культурних принципів, форм і традицій, культурна спадщина, що створює чуття близькості між народами Європи», – висновує теоретик²⁹.

Гасло ЄС – «Єдність у розмаїтті» – увиразнює полікультурний і мультинаціональний характер, водночас акцентуючи завдання збереження й забезпечення співіснування окремих національних культур у межах глобалізованого світового суспільства, а також необхідність налагодження балансу між єдністю і розмаїттям існуючих у межах даного утворення культур. Каменем спотикання для діалогу культур різних націй і народів залишається суперечність між процесами збереження національних ознак культур та формування загальнолюдських культурних цінностей. У. Бек закликає взагалі забути про ідею існування чітко визначених культур, носієм яких є народ, що живе на певній території, вважаючи, що європейська культура може стати культурою різноманітностей чи уніфікованою культурою.

Разом з тим, сучасний глобалізм актуалізує ідею згортання національних, соціальних, конфесійних та інших ідентичностей перед обличчям глобальних світових проблем – глобального поте-

пління, підвищення народжуваності, економічної глобалізації. У цих умовах постає проблема ідентифікації. Український дослідник О. Козуб звертає увагу на глобалізацію націоналізму, маючи на увазі розширення розуміння самого явища: «Нації тепер є не чітко обмеженими конкретними характеристиками (мова, територія, уклад життя – вони так само глобалізуються через універсальнення мов, культурний обмін, створення економічних, політичних, ідеологічних тощо об'єднань) групами індивідів; вони усукупнюються, охоплюючи усе людство та створюючи єдину планетарну націю. Цей феномен є логічною відповіддю на загальносвітові тенденції». Автор зауважує феномен цього явища – «реальний антипод космополітизму стає, по-перше, фактором, який є передумовою реалізації останнього, та, по-друге, є і його складовим елементом»³⁰.

Звичайно безперспективно (чи то принаймні дивно) в умовах глобалізації говорити про закритість суспільства для сприйняття впливів ззовні для збереження в первісному вигляді власних вихідних ідентифікаційних ознак. Євроінтеграція та глобалізація викликала необхідність пристосовуватись до зростаючої культурної неоднорідності. Невипадково для багатьох інтелектуалів, «чия професія передбачає ідентифікувати світ», постали «питання креолізації, мішаниці, постмодерного попурі та того, що інші називали «культурною гібридизацією»³¹. Як зазначає З. Бауман, епоха глобалізації запропонувала новий вид цінностей – цінність «зрізаного якоря», тобто відсутності просторової й майнової прив'язки людини до місця і новий соціальний поділ на мобільних і немобільних «туристів і бродяг»³².

Відтак можна порушити ще одну проблему в розрізі формування «нової регіональної ідентичності» – проблема експансіонізму – у подвійному вимірі:

– прагнення поширити ідентифікаційні ознаки власної групи (етносу, нації, релігійної конфесії тощо) «центру» на інші групи всередині держави (наддержавного об'єднання), або

– на інші держави (поза ЄС), і домогтися їх сприйняття іншими групами (населенням інших держав) як власних ідентифікаційних ознак.

У процесі взаємодії етнічних культур виразно викристалізуються чинники, що впливають на культурну дифузію. З одного боку, це ступінь інтенсивності контактів. З другого – це умови контакту. Вони можуть бути природними, але можуть бути і насильницькими. «Якщо є Чуже, – писав німецький філософ Б.Вальденфельс, – то воно постійно виявляє себе у той чи той спосіб і провокує певні відповіді»³³. При цьому будь-яке насильницьке нав'язування культури неминуче викликає відторгнення і, подальший розвиток подій – надмірну акцентуацію власної самобутності, історичної пам'яті, мови. За таких обставин етнічна культура має здатність відповідати на дискомфорт,

викликаний появою інноваційних елементів своєю внутрішньою перебудовою.

Етнічна культура завдяки певним нормам, цінностям, ідеалам формує свій особливий культурний соціум, свою форму соціально-культурного спілкування і декультурації, свої морально-етичні засади суспільного життя, включаючи власні типи мислення, ціннісні орієнтації, що спираються на притаманне конкретному етносу самобутне світосприйняття. Однак це не спростовує можливостей діалогу між різними культурами, що має стимулювати процес їхнього саморозвитку, бо між ними постійно відбуваються процеси соціальної акультурації³⁴. Діалог (як спільність культурологічних взаємодій) поступово формує їх загальні цінності. Як підкреслює Х. Ортега-і-Гассет, діалог при цьому набуває багаторівневого глибинного загальнолюдського характеру. Діалог культур, який базується на толерантності та взаєморозумінні, надає можливість збереження ідентифікаційних національних особливостей кожної із культур. Для розкриття системи взаємодії культур націй та народів В.Шейко пропонує виокремлення кількох рівнів взаємодії: по-перше, взаємодія на рівні мовному, вербальному, і, по-друге, на рівні діалогу різноманітних складових кожної із культур, тобто зовнішній і непрямий, складний внутрішній характер³⁵.

Країни Західної Європи надають (зокрема в останній час й особливо, зіткнувшись з міграційними викликами) великої ваги створенню умов для конструювання міжкультурного діалогу між представниками традиційних для своїх країн культур. Йдеться про рівень сприйняття та ставлення. Роль акторів міжнародного діалогу визначається такими чинниками: 1) бажанням й готовністю вступати у діалог та вести його; 2) рівнем усвідомлення важливості безконфліктного співіснування представників різних народів й носіїв різноманітних культурницьких традицій; 3) рівнем інформованості про інші народи й культури; 4) рівнем культурної компетентності³⁶.

Трансформація культурно-ціннісного досвіду минулого у сучасність можлива за допомогою концепції інтерсуб'єктивності. Вона передбачає визнання культурних епох, які досліджуються, і сама досліджується як вияв Іншості. За Х. Гадамером діалог є своєрідною аплікацією свого та чужого³⁷. Як пише Цветан Тодоров, проблематику, пов'язану з поняттям іншості, можна укласти довкола трьох принципових осей: «По-перше, маємо справу з ціннісним судженням [аксіологічний план]: інший є добрий або поганий, люблю його чи ні [...], є щодо мене рівний чи в чомусь поступається мені [...]. По-друге, доходить до зближення щодо іншого або до віддалення від нього [праксеологічний план]: приймаю вартості того іншого, ідентифікую себе з ним чи пристосовую його до себе, проекту на нього мій власний образ. Окрім підпорядкування іншому та підпорядкування іншого існує ще третя можливість – нейтральність або байдужість. По-третє, ідентичність цього ін-

шого мені відома, або ні (був би то план епістемологічний) – певна річ, не йдеться тут про якийсь абсолютизм, але про нескінченну градацію – від нижчих до вищих шаблів пізнання»³⁸.

Характерно, що діалог культур одночасно базується на імперативах «чуже» та «своє». Світ минулого розглядається не через призму зовнішньо накладеної системи законів та закономірностей як способів осмислення історичного буття, а вживаючись у внутрішній світ історичних персонажів конкретної епохи, що постають співрозмовниками у діалоговій взаємодії з сучасністю. Г. Кнабе зауважує: «Живе ество культури і суспільне буття виявляється, проте не у цих загальних закономірностях, а в тих обумовлених своїм часом і тому неповторних взаємодіях «особистості» і «індивіда», які є характерними для кожної конкретної історично-культурної ситуації»³⁹. Власне, такий пережитий із середини стан Іншого може спонукати до плекання етично-моральних вчинків: співчуття, співпереживання, співпричетності, співрозуміння. Історичний досвід пращурів розглядається з позицій культууроформуючого потенціалу сучасності, презентує нові обрії її поступу, зумовлює вихід на одвічні цінності людського буття. Людина, вдивляючись у пітьму віків, не лише пізнає Інший світ буття, але й зіставляє його зі своїм культурно-ціннісним світом, що зумовлює постійні взаємовпливи, перегукування історичних епох та засвідчує своєрідний конструктивний діалог поколінь різних часів.

Створення в пізнавальному процесі спільного аксіологічного поля є основою діалогу минулого і теперішнього, що сприяє вирішенню болючої проблеми нашого суспільства – примирення зі власною історією. Е. Сміт висловлює сумнів з приводу існування «хоч якихось спільних загальноєвропейських міфів і символів, які мали б значення й силу для жителів європейського континенту і могли б прислужитися їхньому об'єднанню», констатує, що в Європі існує занадто багато лакун, забагато зон виключення й нерозуміння. Залишаючись прихильником націоналізму, дослідник зазначає: «Найпотужніші «міфосимвольні комплекси» на європейському континенті набагато більше національні за походженням і контекстом, ніж загальноєвропейські ...»⁴⁰. «Без спільних спогадів і значень, без усіх зрозумілих символів і міфів, без святинь, церемоній і монументів, за винятком гірких нагадувань про голокості й війни, хто почуватиме себе європейцем у глибині свого ества, хто добровільно пожертвує собою заради настільки абстрактного ідеалу? Коротше кажучи, хто помере заради Європи?», – порушує питання Е. Сміт⁴¹.

Отже, для появи будь-якого типу колективної або особистої ідентичності має з'явитися образ «іншого» – «жало Чужого», послуговуючись основою робочою метафорою Б.Вальденфельса⁴², на тлі якого й відбувається процес самоідентифікації. На думку У. Бека, космополітизм виключає ієрархію відмінностей та всезагальну рівність, сприй-

має інших як відмінних, але одночасно рівних. «Інший» у даному випадку не сприймається із загрозою чи застереженням. Очевидно, що з огляду на існування чітко визначених кордонів ЄС «інший» автоматично з'являється за їх межами. Тому об'єктивною основою постановки європейської ідентичності є дихотомія «ми-вони», яка виражається в протистоянні «ми – громадяни ЄС, а вони (ті, хто за кордоном) – ні».

На користь цього підходу можна навести думку Б. Гізена, який вважає, що процес створення будь-якої колективної ідентичності відбувається так: «Створення кордонів є першою стадією, тому що вони позначають різницю між внутрішнім та зовнішнім, чужим та своїм, рідним та нерідним, друзями та недругами, культурою та природою, просвітництвом та варварством»⁴³. Підкреслимо також, що колективна ідентичність «європеєць», що ґрунтується на усвідомленні особливості географічного положення та відокремленості території Європи певними (нехай навіть уявними) кордонами, є укоріненою в історії субконтиненту та свідомості народів Європи. С.П. Карпов пише з цього приводу: «Поряд з формуванням націй одним із феноменів раннього нового часу було усвідомлення європейцями своєї культурно-політичної спільності. Поняття Європа стало актуальним на фоні відкриття нових континентів та знайомства з іншими цивілізаціями, релігіями та культурами. При всіх етнічних та конфесійних відмінностях європейські народи об'єднувала спільність історичного походження, території, християнської віри, культурних та політичних традицій»⁴⁴.

На думку більшості дослідників, до яких належать і автори наукової розвідки, на сучасному етапі нема змісту вести мову про європейську ідентичність в сенсі єдиної колективної ідентичності, яка замінює собою національні ідентичності країн-членів ЄС. Так, зокрема, українська дослідниця Н. Пелагеша висуває низку аргументів такої позиції⁴⁵. По-перше, для зникнення європейської ідентичності країн-членів ЄС мають зникнути основні «породжувачі» національної ідентичності – кордони національних держав (щоб не було образу «іншого», який існує за кордоном), а така перспектива видається малоімовірною. Можемо констатувати, що в ЄС зникли тільки економічні кордони, а про зникнення державних (національних та адміністративних) говорити зарано, навіть за умов існування Шенгенської зони. По-друге, потрібна повна уніфікація соціокультурного простору ЄС – виникнення (конструювання) спільної історії, міфології, традицій (як це відбувалося за часів становлення національних ідентичностей європейських націй в межах їх територій). На даному етапі це є неможливим навіть теоретично. Отже, поява єдиної європейської ідентичності на зразок національної, тобто такої, яка замінить існуючі в ЄС національні ідентичності, наразі є неможливою. Водночас, європейська ідентичність існує як явище, породжене фактом існування ЄС та його кор-

донами⁴⁶. Європейську ідентичність можна розглядати як одну із спроб конструювання ідентичності наднаціональної (з огляду поглиблення інтеграційних процесів та перетворення ЄС із об'єднання держав на наднаціональне утворення).

¹ Neumann I. Russia and Central Europe's Constituting Other / I. Neumann // East European Politics and Societies. – 1993. – Vol. 7. – N 2. – P. 349.

² Лісовський В. Інституалізація ідентичності в процесі розвитку територіально-політичних систем / В.Лісовський // Вісник СевНГУ. Сер.: Політологія: Зб.наук. праць / Редкол.: П.І.Артюх (відп. ред.) та ін. – Севастополь: Вид-во СевНГУ, 2009. – С. 141.

³ Szwed R. Konstruowanie tożsamości europejskiej / Robert Szwed // Dylematy tożsamości zbiorowych. Przyczynek do rozważań nad tożsamością ukraińską, polską i europejską / Redakcja: Robert Szwed. – Lublin: KUL, 2007. – S. 158.

⁴ Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: Монографія / Наталя Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – С. 66.

⁵ Delanty G. The idea of Cosmopolitan Europe: On the Cultural Significance of Europeanization / G.Delanty // International Review of Sociology. – 2005. – 15 (3) – P. 405 – 421.

⁶ Archibugi D. Cosmopolitan Democracy / D. Archibugi, D.Held // Agenda for a New World Order, 1995. – 200 p.

⁷ Серед українських дослідників безпосередньо чи опосередковано проблему вивчали О.Андрєєва, В.Гулай, А.Киридон, О.Козуб, М.Кузьменко, Т.Панченко, Н.Пелагеша, Ю.Подаєнко та ін.

⁸ Бек У. Космополитическое мировоззрение / Ульрих Бек. Космополитическое мировоззрение [Вступит. ст. В. Иноземцева]. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. – С. 115.

⁹ Там само. – С. 245.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – С.141.

¹² Там само. – С. 139-140.

¹³ Там само. – С.247.

¹⁴ Там само. – С.246.

¹⁵ Там само. – С. 253.

¹⁶ Там само. – С. 257.

¹⁷ Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; пер. с англ. А. Башкирова. – М.: АСТ: АСТ Москва, 2008. – С. 38.

¹⁸ Панченко Т.В. Європейська ідентичність: ліберально-демократична та ізоляціоністська перспективи / Т.В.Панченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. – № 949. – Серія: Питання політології. – 2011. – Вип. 18. – С. 192.

¹⁹ Див., напр.: Korzeniowska W. Polskie regiony – w świetle wybranych aspektów dziedzictwa kulturowego / Wieceława Korzeniowska // Kultura, język i edukacja. Т. 3 / Pod red. Roberta Mrózka. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. – S. 65 – 84.

²⁰ Там само. – С. 193.

²¹ Бусыгина И.М. Политическая регионалистика: учеб. пособие / И.М.Бусыгина. – М.: Университет; РОССПЭН, 2006. – С. 162.

²² Карпо В. Етносепаратизм в Європі: теоретико-методологічний аспект / В.Карпо, Ю.Луцкова // На перехрестях світової науки: матеріали III міжнародної наукової конференції «Вікно в європейську науку» (Чернівці, 20-21 травня 2006 р.). – Чернівці: вид-во «Прут», 2006. – С. 219.

²³ Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: Монографія / Н. Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – С. 60.

²⁴ Там само.

²⁵ Подаєнко Ю. Європа як космополітичний проект / Ю. Подаєнко // Сучасна українська політика. – К.: Центр соціальних комунікацій, 2011. – Вип. 22. – С.315.

²⁶ Оганов А.А. Феномен маргинальности в культуре) / А.А.Оганов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://es-dejavu.ru/m-2/Marginal.html> (доступ – 14.04.2015).

²⁷ Кудрявцев А. Мусульмане во Франции / А. Кудрявцев // Россия и мусульманский мир. – 2002. – № 11. – С. 155-168.

²⁸ Гулай В.В. Особливості міжкультурних контактів в умовах міжетнічної конфліктної взаємодії / В.В.Гулай // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб.наук. пр. – К.: Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка Ін-т міжнародних відносин, 2009. – Вип.83. – Ч.1. – С.133.

²⁹ Сміт Е. Національна ідентичність / Е.Сміт / Пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Основи, 1994. – С. 181.

³⁰ Козуб О. Принцип космополітизму як шлях до упорядкування екзистенціального світу людини в період цивілізаційних змін / О.Козуб // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 917. Сер. Філософія. Філософські перипетії. – Х., 2010. – Вип. 42. – С. 115-119.

³¹ Фрідман Й. Глобальна система, глобалізація та параметри модерності / Й. Фрідман // Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т. Цимбал. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 127-128.

³² Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М.: Изд-во «Весь мир», 2004. – С. 143.

³³ Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / Бернгард Вальденфельс. – К.: ППС – 2002, 2004. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»). – С. 6.

³⁴ Гулай В.В. Особливості міжкультурних контактів в умовах міжетнічної конфліктної взаємодії / В.В.Гулай // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб.наук. пр. – К.: Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка Ін-т міжнародних відносин, 2009. – Вип.83. – Ч.1. – С.133.

³⁵ Шейко В.М. Генеза та еволюція діалогу культур у цивілізаційному глобалізаційному світі / В.М. Шейко // Культура України: Зб. наук. пр. / За заг. ред. В. М. Шейка. – Харків: ХДАК, 2011. – Вип. 33. – С. 19-31.

³⁶ Євтух В.Б. Концептуальні конструкти етносоціальних реалій: досвід трьохлітніх досліджень (три роки в НПУ імені М.П. Драгоманова): монографія / В.Б.Євтух. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 98-106.

³⁷ Гадамер Х.Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.Г. Гадамер; пер. с нем. – М.: Прогресс, 1988. – 699 с.

³⁸ Todorov T. Podbój Ameryki. Problem innego / T. Todorov / Tłm. J. Wojcieszak. – Warszawa: Fundacja Aletheia, 1996. – S. 205.

³⁹ Кнабе Г.С. Изменчивое соотношение двух постоянных характеристик человека / Г.С. Кнабе //

Одиссей. Человек в истории. – Личность и общество. – М.: Наука, 1990. – С.10-12.

⁴⁰ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Ніка Центр, 2009. – С. 193.

⁴¹ Там само. – С. 194-195.

⁴² Вальденфельс Б. Своя культура и чужая культура. Парадокс науки о «Чужом» / Бернхард Вальденфельс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://anthropology.rinet.ru/old/6/wald.htm>

⁴³ Пелагеша Н. Європейська ідентичність: зміст, функції, механізми формування / Н. Пелагеша – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Pelagesha.pdf

⁴⁴ История средних веков: В 2 т. – М., 2003. – Т.2. Раннее новое время. – С. 20.

⁴⁵ Пелагеша Н. Україна у світових війнах постмодерну... С. 67.

⁴⁶ Тихомирова Є.Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції / Є.Б.Тихомирова // Наукові записки. Том 45. Політичні науки. – 2005. – С.56-60.

УДК: [327:323] (498)

© *Mircea T. Maniu*
(*м. Клуж-Напока*)

CONTEMPORARY EXOGENOUS EFFECTS ON REGIONAL IDENTITY. THE RELATIVE RELEVANCE OF THE ROMANIAN CASE

This paper is focusing on several arguments pleading for the fact that EU regionalism is indeed a major economic, political, administrative, and even social challenge for the years to come and this situation will probably have a specific impact beyond the Union's borders. Today's Romanian regionalization process appears to be predominantly exogenously generated, as a political move towards adopting operational procedures in order to better absorb EU structural funding, while the historical, endogenously cultural shaped patterns, that could better unveil regional competitive advantage, is being more or less left aside. A distortion concerning the identity issue we focus on, may occur easily under such specific circumstances.

Keywords: identity Factors, EU Regional Policy, Regional Governance, Development, Romania.

Мірча Теодор Маніу. Сучасні екзогенні впливи на регіональну ідентичність. Актуальні аспекти в румунському контексті. Ця стаття зосереджена на декількох аргументах стосовно того, що сьогодні регіоналізм ЄС справді є основним економічним, політичним, адміністративним і навіть соціальним викликом, і в майбутньому такий стан речей, ймовірно, матиме певний вплив і поза кордонами ЄС. В Румунії процес регіоналізації в основному сформований екзогенно, як політичний крок у напрямку прийняття оперативних процедур для того, щоб краще влитися у структурні фонди ЄС, тоді як історичні, ендегенно сформовані куль-

турні особливості, які могли б краще виявити регіональну конкурентоспроможність, залишаються поза увагою. Такого роду викривлення питання ідентичності, на якому ми фокусуємо увагу, легко виникають за таких конкретних обставин.

Ключові слова: фактори ідентичності, регіональна політика ЄС, розвиток, Румунія.

Mircea T. Maniu. Contemporary Exogenous Effects on Regional Identity. The Relative Relevance of the Romanian Case. Acest articol se concentrează pe mai multe argumente despre faptul că regionalismul din UE de astăzi, într-adevăr, este o provocare economică, politică, administrativă și chiar socială. În viitor această situație poate să aibă un impact în afara granițelor UE. În România procesul de regionalizare, în principal este format exogen ca un pas politic spre adoptarea unor proceduri operaționale pentru a se integra mai bine în fondurile structurale ale UE, în timp ce caracteristicile istorice, culturale formate endogen, care ar putea identifica mai bine competitivitatea regională, rămân nesoluționate. Astfel de denaturări în ceea ce privește întrebarea identității, asupra căreia ne-am concentrat atenția, apar ușor în astfel de împrejurări.

Cuvinte cheie: factori de identitate, politica regională a UE, management regional, dezvoltare, România.

The peculiar regionalism of Europe. The crucial issue of turning an already established EU institutional